

Endokrin betegségek művészeti alkotásokon

A művészeti alkotásokon előforduló kóros állapotok, műtéti beavatkozások felismerése, kórismézése a 19. század végén a művészettörténész Polakowsky és a patológus Virchow (28) munkásságával kezdődött. Preinka és inka kerámiaszobrocskákon és edényeken kiütéses bőrbetegséget, Pott-féle gibbust, amputált végtagú személyeket és koponyalékelést figyeltek meg. A 20. század elején az egyre gyarapodó egyiptomi leleteken mind több betegségre és állapotra hívták fel a figyelmet. Napjainkra jelentős tudományággá terebélyesedett a művészeti alkotások ilyen irányú elemzése (15).

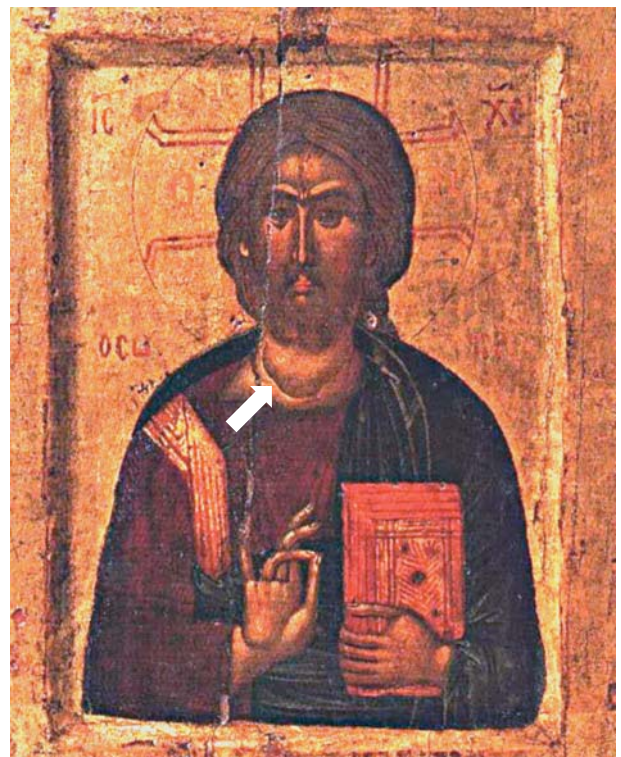
A festők, szobrászok egy része kizárólag vonzó, egészséges személyeket jelenített meg, mások viszont előszeretettel mintázták a beteg, szenvedő vagy rokkant embert (10). A legősibb festményeken, a barlang- és sziklarajzokon (Kr. e. 20 000–5000 körül) csonkolódást örökített meg alkotójuk (22, 23, 27, 29). Az elhízás napjainkban

is ismert formáit már az őskőkor embere is ábrázolta szobrocskáin (16). A kőkori sziklarajzoktól a középkori templomi falfestményekig számtalanszor feltűntették a tenotomia különböző változatait (11). Az ókori kultúr államok (Mezopotámia, Egyiptom, Görögország, Római Birodalom, Kína) emlékei gyakorta tájékoztatnak betegségekről (4, 5, 8, 9, 12, 25). A gyermekparalízis utáni bénulást, a csontrendszer fejlődési zavarát (achondroplasia), a fáraó hormonbetegségét (gynecomastia), vakságot, csípőízületi dysplasiát és sok másfajta kórt az egyiptomi (3, 8, 13, 14, 18), visszernességet, amputációt, ízületi gyulladást, torticollist stb. a görög alkotásokon szemlélhetünk (21). A középkor és a reneszánsz festményein tömegesen jelennek meg beteg személyek (4, 5, 18, 26).

A lágyrészek (alakváltozással járó) megbetegedéseit kivételes esetben csontmaradványokon, néha múmiákon, többnyire azonban csak kép-

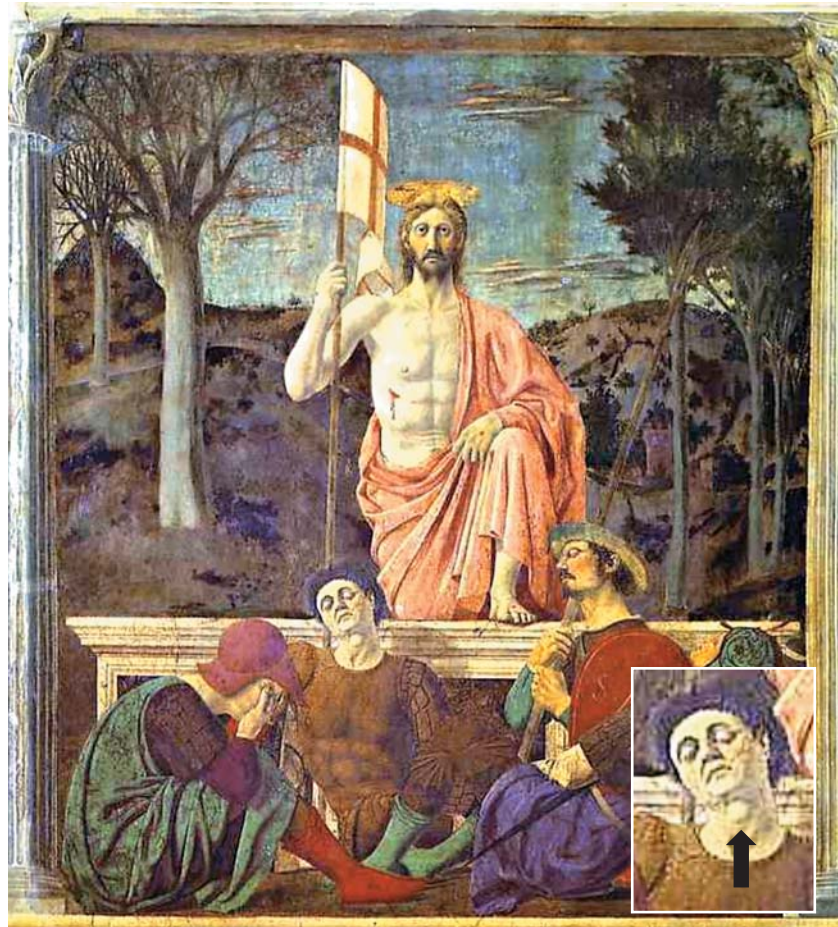
1. ábra. *Virgo Hodegetria*. 13. századi ikon, Athosz-hegyi Philotheou-kolostor. Mária és a kisded képmásán is vaskos, diffúz strúma (valószínűleg jódiányos golyva) látható

2. ábra. Az 1400 körül készült ikonon, Krisztus nyakán göbös strúmát ábrázolt a művész. A golyva fő tömegével a jobb pajzsmirigylebenyben keletkezett. Athosz-hegyi Pantokrátor-monostor

3. ábra. Oltárkép részlete (ismeretlen művész alkotása), 16. század, San Martino (Svájc)

4. ábra. Piero della Francesca: *Krisztus feltámadása*, 1458, Museo Civico Sansepolcro

zőművészeti alkotásokon állapíthatjuk meg (8, 9, 15). Az időközben hatalmasra duzzadt tudományág számtalan olyan kórképre derített fényt (a műalkotások elemzésével), amely morfológiai módszerekkel nem vagy csak elvéve kórismézhető (24). A szerteágazó művészeti alkotások közül – az időbeli és térbeli teljesség igényére való törekvés nélkül – érdemes elemezni, miként tüntették fel az endokrin kórképeket. Nem feladatom a művek értékéről és művészi színvonaláról véleményt mondani, kizárólag a patológias állapotok ábrázolására leszek figyelemmel. Sokat elárulnak a kórképek koráról, a betegek társadalmi helyzetéről, (olykor) egykori gyakoriságáról. Az endokrin betegségek őskórtani diagnosztikája nehéz, esetleges, mindössze akkor van remény kórismezésükre (vázanyagon), ha alkati (gigantizmus, hypophysar nanizmus) vagy jól látható csonteltérést (acromegalia, parathyreoidea hyperfunctio) hoznak létre (19), azonban a hormonháztartás zavarai többségükben (hypothyreosis, hyperthyreosis, Cushing-kór stb.) nem okoznak diagnosztikus értékű skeletalis anomáliákat. Nem jobb a hely-

zet a mumifikálódott személyek egykori endokrin kórképeinek felismerésével sem, ugyanis a belső elválasztású mirigyek csak kivételes esetekben maradnak meg. Ötvenöt múmia boncolása során sohasem találtam meg a pajzsmirigyet (más endokrin szervet sem), s a pajzsporctájékárról vett anyagban mikroszkóposan sem tudtam fellelni. Napjainkig mindössze egyetlen itáliai múmián sikerült (immunhisztokémiai vizsgálattal is) igazolni a strómát (2). Ha a régimúlt korok endokrin kórképeiről, azok populációbeli, földrajzi, gyakorisági megoszlásáról kívánunk tájékozódni, akkor a paleopatológia másodlagos forrásaihoz, a képzőművészeti alkotásokhoz kell folyamodnunk (3, 15, 18). Az alkotók – bár nem ez volt a céljuk – akaratlanul is ábrázolták modelljeik testi adottságait, feltűnő kóros eltéréseit. A műveiken látható számos endokrin betegség, Cushing-kór, acromegalia, nanizmus, dystrophia adiposogenitalis stb. közül elsőként a leggyakrabban előforduló golyva megjelenítését elemzem.

Földrészünkön jókora jódhiányos területek fordulnak elő (Alpok, Appeninek, Balkán stb.),

s ezeken napjainkban is gyakori a golyvaképződés (9, 17, 20). A felsorolt területeken már a középkorban is megfigyelték a strúma halmozódását. A Salernói Orvosi Iskola tanára, Pármai Ruggero a 12. században írott *Elettuario terapeutico* (A gyógykezelés elemei) című művében az endémiás golyva belgyógyászati és sebészi kezelhetőségéről értekezik. A 13. században Bruno di Longobardo milánói orvos *Cirurgia magna* (Nagy sebészet) című könyvében azt állította, hogy a strúma a rossz víztől ered Lombardiában és az Alpok vidékén (17). A szakrális festményeken, szobrokon többnyire az endémiás tájakon tűnik fel a pajzsmirigy-megnagyobbodás (7, 9, 20), ami arra (is) utal, hogy a művészek „helybéli” modelleket mintáztak meg. Merke kitűnő összefoglalójában (24) jobbra csak az itáliai, osztrák és svájci szakrális alkotások szerepelnek, könyvéből nemcsak a magyarországi oltárképek vizsgálata, hanem a bizánci ortodox alkotások számbavétele is hiányzik (13, 17).

A legrégebbi strúma megjelenítést a bizánci ortodox ikonokon, freskókon ismerhetjük fel. Máriának és a kisdednek vaskos, diffúz strúmat festett a 13. századi művész (1. ábra), a „Krisztus

születése” ikonokon sokszor megfigyelhető a nyakat körbefogó hatalmas golyva, Jézus (egyik) képmásán pedig göbös strúma látható (2. ábra). A szentek és angyalok táblaképein szintén jól látható a pajzsmirigy-megnagyobbodás. Az itáliai oltárképeken a 15. században tűnik fel (9, 30) a hatalmas, esetenként lebenyesen lógó pajzsmirigy, a betegek arcáról néha leolvasható kretenizmusuk (3–5. ábra). Olykor freskókon (Villar San Costanzo, Olaszország) is megjelenítették a strúmat. Templomi szobrokon ritkán láttatják a nyakat körülölelő (feltehetően légzési panaszokat is okozó) göbös, lebenyezett golyvát (6. ábra). A legnagyobb művészek (Botticelli, Dürer, Francesca, H. Holbein, Jan van Eyck, Rubens stb.) képeiről sem hiányzik – ha nem is olyan látványos formában – a pajzsmirigy-megnagyobbodás (7–9. ábra). Az egyik legszebb Madonna-ábrázolásnak a címe is *Golyvás Madonna*. A Trianon utáni Magyarország templomi festményein csupán néhány esetben láthatjuk, ami talán azzal magyarázható, hogy a jódhiányos (ennek következtében golyvaendémiás) vidékek nagyrészt kívül kerültek határainkon. A világi alkotásokon szintén a 15. században jelentkeznek, de tömegével csak a 18. században tűnik fel a strúma (7, 17).

5. ábra. Id. Hans Holbein: Az angyal jelenti Krisztus születését a pásztoroknak, 1502, München, Alte Pinakothek. Az egyik pásztornak hatalmas, lebenyes strúma van

6. ábra. Morazzone festett szoborcsoportjának részlete, 17. század, Sacro Monte di Varalló-i templom (Olaszország). Kretén arc, hatalmas göbös strúma

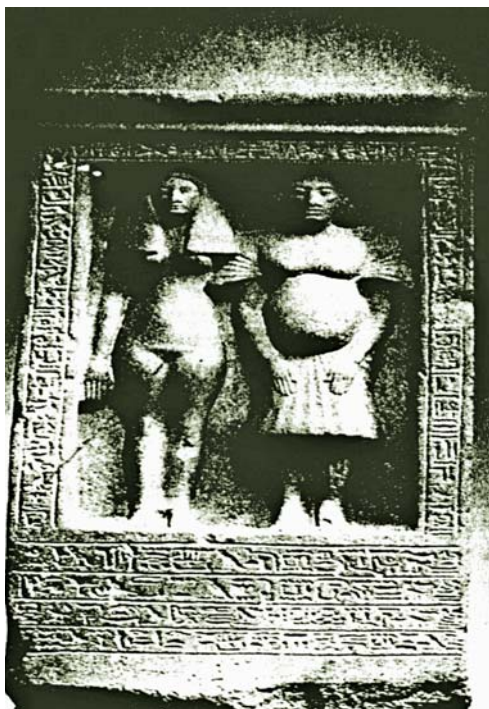
7. ábra. Jan van Eyck: *Margareta van Eyck portréja*, 1439, Budapest, Szépművészeti Múzeum

8. ábra. Albrecht Dürer: *Elsbeth Tucher*, 1499, München, Alte Pinakothek

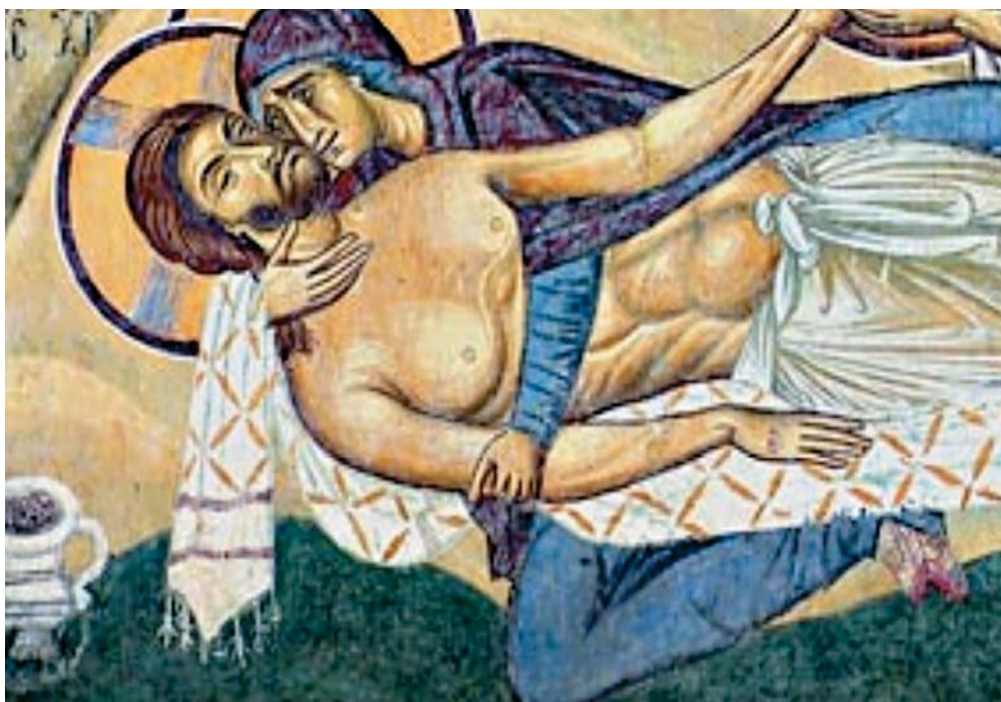
9. ábra. Rubens: *Maria Medici*, 1622, Madrid, Prado

10. ábra. A XVIII. dinasztia korában (Kr. e. 1552–1070) készült sztéle. A házaspár férfi tagjának nagyobbak az emlői, mint feleségének. A nagy, elődomborodó has ascitesre utal

11. ábra. Joseph Ribera: *A szakállas asszony*, 1631, Madrid, Prado

12. ábra. A dekáni monostor templomának falfestményén Krisztusnak nőies jellegű, jókora melleket festettek. A jobb csuklóján Madelung-deformitás látszik

Als és munkatársai (1) a 14–20. század között Svájcban készült női portrék 44%-án, a férfi-képmásokon 24%-ban állapítottak meg golyvát. Egész familia megbetegedését, a családtagok kretinizmusát, thyreogen törpeségét figyelhetjük meg egy ismeretlen nápolyi művész képén (9). A francia alkotók művein olykor feltűnik a strúma, de szinte teljesen hiányzik a skandináv, orosz, angol piktorok festményeiről, ami megint csak amellet szól, hogy helybéli modellekkel dolgoztak (17). A jóddhiányos golyválnál sokkal ritkább hyperthyreosisos strómát műalkotásokon alig találunk, inkább csak a Basedow-kór szemtüneteit ismerhetjük fel egy-egy festményen.

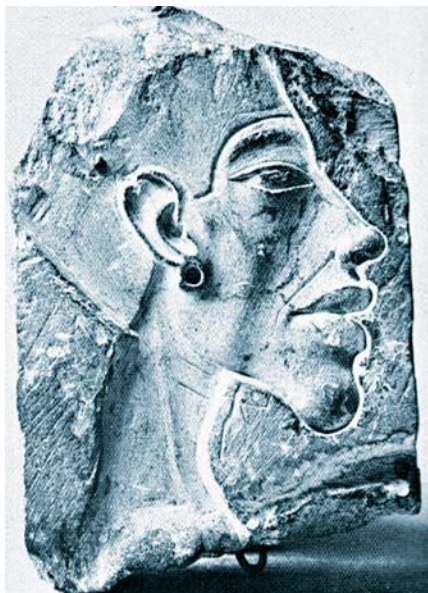
A golyva előfordulása a leggyakoribb, szemebetűnő és ezért a képeken, szobrokon is megjelenő endokrin zavar, jóval ritkábban látunk más belső elválasztású mirigy túlműködésére vagy elégtelen hormonprodukciónak utaló ábrázolást. Nem egyértelmű több hormonális kórkép (látható) testi tünete, néha csak sejteni lehet, hogy az ábrázolt személy milyen hormonzavarban szenvedett (pl. a gyermekkori Cushing-kóros és Fröhlich-szindrómás betegek külleme igen hasonló).

A nemi hormonok termelésének zavara következtében több, egymástól jól elkülöníthető kórkép megörökítését ismerhetjük fel a festményeken. A férfiak feminizációja (amelynek szemebetűnő jele a női emlőjűség, s az ókortól napjainkig fel-feltűnik a műalkotásokon) lehet női hormon(ok) túltermelésének vagy májbetegségnek is a következménye. Véleményem szerint az ókori egyiptomi sztélén a férfi gynecomasthiáját májsugorodás okozta, erre utal a nagy, elődomborodó, feltehetően asciteses has (10. ábra). Sokkal szegényesebb a nők virilizációjának megjelenítése, ám erre is akad példa. Írásos történeti adatok igazolják Magdalena Ventura esetét, aki, miután több gyermeket hozott világra, lassan megváltozott, s még évtizedekig élt férfiasodása után, miközben dús szakállt és bajuszt eresztett. J. Ribera festménye (11. ábra) alapján nem nehéz kóris-méznünk a (jóindulatú) virilizáló petefészek-tumort. A dekani (Szerbia) monostor 15. századi falfestményén Krisztusnak látszanak nagy, nőies mellei (12. ábra). A dystrophia adiposogenitalis a gyermekkori megbetegedése, amit Carreño de Miranda *A Monstrum* című alkotásán figyelhetünk meg (13. ábra).

13. ábra. Carreño de Miranda: *A monstrum* (1690, Madrid, Prado) című képén egy nyolcéves kislányt örökített meg. A kép alapján dystrophia adiposogenitalis (Fröhlich-kór) valószínűsíthető

14. ábra. David Gerard: *Krisztus születése*, 1490 körül, Budapest, Szépművészeti Múzeum. A közepen álló pásztor jól láthatóan felnőtt férfi, testmagassága alig haladja meg a mellette elhelyezkedő alak ülőmagasságát (valószínűleg hypophyser törpeség)

15. ábra. A IV. Amenhotep fáraót mintázó, Kr. e. 1730 körül alkotott reliefen az áll és fül jelentős, az orr mérsékelt megnagyobbodása acromegáliára utal

16. ábra. Id. Pieter Bruegel: *Öreg parasztasszony*, 1590 körül, München, Alte Pinakothek. A megnyúlt orr és áll acromegáliára utal

17. ábra.
Carreño de Miranda:
Eugenia de Vallejo, 1680,
Madrid, Prado.
Az ifjú hölgy rendkívül
elhízott, kerek, „holdvilág-
képű” orcái pirosak.
Mindez Cushing-kórra utal

Az agyfűggelék somatotrop hormontermelési zavara, illetve annak testi következményei nemritkán jelennek meg a műalkotásokon, olykor (újabban) még postai képeslapokon is (6, 8). A növekedési hormon produkciója lehet elégtelen, amikor proporcionált törpeség alakul ki (14. ábra), ennek művészi ábrázolása ritka, gyakoribb azonban a hormon túltermelődése, ami gyermekeken óriásnövést (ilyet műalkotásokon nem találtam), felnőttekben pedig acromegaliát eredményez (15–16. ábra).

A Cushing-kór diagnosztizálása festményeken elvétve sikerül, mert nehéz eldönteni, hogy „egyszerű” elhízás vagy hormonális zavar okán torzult-e el az ábrázolt személy teste. Feltehetően Cushing-kórban szenvedett az a kislány, akit Carreño de Miranda (a 17. század végén) megörökített (17. ábra).

Az endokrin kórképek nem a 20. század orvostudományának „felfedezései”, a múlt században „csak” tisztázták patogenezisüket. Az éles szemű művészek századokkal korábban megfigyelték és pontosan ábrázolták a hormonális betegségek tüneteit, s alkotásaikkal üzentek a 20–21. század orvosainak.

Hivatkozások

- Als, C., Stüssi, Y., Boschung U. et al.: Visible signs of illness from the 14th to the 20th century: systematic review of portraits. *Brit. Med. J.* 2002, 325: 1499–1506.
- Ciranni, R., Castagna, M., Fornaciari, G.: Goitre in an eighteenth-century Sicilian mummy. *Am. J. Phys. Anthropol.* 1999, 108: 427–432.
- Dasen, V.: Dwarfism in Egypt and classical antiquity: Iconography and medical history. *Med. Hist.* 1988, 32: 253–276.
- Dequeker, J., Fabry, G., Vanopdenbosch, L.: Hieronymus Bosch (1450–1516): Paleopathology of the medieval disabled and its relation to the Bone and Joint decade 2000–2010. *Isr. Med. Assoc. J.* 2001, 3: 864–871.
- Dequeker, J.: Rheumatoid deformities in paintings. *Hand Therapy* 1996, 25: 194–197.
- Enderle, A.: Dwarfism and gigantism in historical picture postcards. *J. Roy. Soc. Med.* 1998, 91: 273–278.
- Ferries, B. J.: The many reasons why goiter is seen in old paintings. *Thyroid.* 2008, 18: 387–393.
- Giampalmo, A.: Traces and evidence of pathology in figurative art. *Pathologica* 1994, 86: 3–29.
- Giampalmo A., Fulcheri E.: An investigation of endemic goitre during the centuries in sacral figurative arts. *Zentralbl. Allg. Pathol.* 1988, 134: 297–307.
- Jobba Gy.: A mozgásszervi betegségek és a fizioterápia a képzőművészetben és a népköltészetben. *Balneol. Rehab. Gyógyfürdő* 1987, 5: 291–302.
- Józsa L.: A tenotomia ókori és középkori írásos és rajzos emlékei. *Orvostört. Közl.* 1986, 115–116: 9–23.
- Józsa L., Renner A.: A manus cornuta az ókori és középkori képzőművészeti alkotásokon. *M. Traumatologia* 1990, 33: 129–132.
- Józsa L.: Mozgásszervi kóros állapotok ábrázolása a bizánci művészetben. *Osteol. Közl.* 2006, 14: 63–73.
- Józsa L.: Csont-ízületi elváltozások ábrázolása a képzőművészetben. *Osteol. Közl.* 2006, 14: 127–140.
- Józsa L.: *Paleopathologia. Elődeink betegségei.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006.
- Józsa L.: Az elhízás és ábrázolása az őskőkorbán. *Orv. Hetil.* 2008, 149: 2307–2312.
- Józsa L.: Az endémiás golyva ábrázolása szakrális alkotásokon. *Orv. Hetil.* 2009, 150: 949–951.
- Kuijjer, P. S.: Sickness, medicine and pictorial art. *Organorama* 1985, 22: 13–20.
- Kunze, J., Niepert, J.: *Genetics and malformations in art.* Grosse Verlag, Berlin, 1986.
- Kusic, Z., Jukic, T.: History of endemic goitre in Croatia: From severe iodine deficiency to iodine sufficiency. *Coll. Antropol.* 2005, 29, 9–16.
- Lascaratos, J., Damanakis, A.: Ocular torticollis: a new explanation for the abnormal head-posture of Alexander, the Great. *Lancet* 1996, 347: 521–523.
- László Gy.: *Az ősemlék művészete.* Corvina Kiadó, Budapest, 1968.
- Lhote, H.: *Sziklafestmények a Szaharában.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- Merke, F.: *History and iconography of endemic goiter and cretenism.* Hans Huber Verlag, Bern–Stuttgart–Wien, 1984.
- Miklós P.: *A sárkány szeme. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába.* Corvina Kiadó, Budapest, 1973.
- Morales-Torres, J.: Rheumatoid arthritis and disability depicted in a Dürer engraving. *J. Rheumatol.* 1996, 23: 1673–1675.
- Okladnyikov, A. P., Martinov, A. I.: *Szibériai sziklarajzok.* Corvina Kiadó, Budapest, 1983.
- Polakowsky, G., Virchow, R.: *Discussion über präkolumbischen Aussatz und verstümmelte Tonfiguren.* Verh. Berl. Ges. Anthrop. Ethnol. Urgeschichte, Berlin, 1897, 612–643.
- Valladas, H., Cachiler, H., Maurice, P. et al.: Direct radiocarbon dates for prehistoric paintings at the Altamira, El Castillo and Niaux caves. *Nature* 1992, 357: 68–70.
- Vescia, F. G., Basso, L.: *Goiters in the Renaissance.* Vesalius, 1997, 3: 23–32.

DR. JÓZSA LÁSZLÓ

Amit igazán szeretsz, megmarad, a többi odavész.

(Ezra Pound)